

Ігор СОЛЯР

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ У 1923–1940 РОКАХ: СПРОБА ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА

Охарактеризовано особливості громадсько-політичної діяльності Євгена Петрушевича у 1920–1930-х рр. Особливу увагу звернено на еволюцію його політичних поглядів, відносини його Державного Центру із краєм, контакти провідного українського політика із відомими діячами, зокрема з О. Назаруком та М. Лозинським. Наголошено на підтримці Є. Петрушевича “орієнтації на Схід”, прослідковано його контакти із радянським урядом України.

Ключові слова: Євген Петрушевич, еміграція, громадсько-політична діяльність, політичний світогляд.

Євген Петрушевич увійшов в історію передусім як Президент Української Національної Ради (УНРади) Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Як виявилось, 1918–1923 рр. стали апогеєм, вершиною його політичної кар’єри та життєвого шляху. Вітчизняні та зарубіжні дослідники асоціюють Євгена Петрушевича саме з цим періодом.

Мета статті – аналіз громадсько-політичної діяльності Євгена Петрушевича в 1923–1940 рр. Цей відтинок його життєвого шляху став предметом дослідження низки українських науковців: Олександра Павлюка¹, Олександра Федоріва², Михайла Швагуляка³, Олександра Зайцева⁴, Юрія Киричука⁵, Олега Павлишина⁶, Івана Максимчука⁷ та ін.

¹ *Павлюк О.* Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність / О. Павлюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 95–101.

² *Федорів О.* Радянський фактор у політиці уряду Євгена Петрушевича (1921–1922) / О. Федорів // Галичина. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 261–267.

³ *Швагуляк М.* Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938–1939) / М. Швагуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 296–320.

⁴ *Зайцев О.* “Орієнтація на Схід” в українському національно-державному таборі Галичини (1920-ті рр.) / О. Зайцев // Четвертий Міжнародний конгрес українців, Одеса. 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: XX століття / [відп. ред. С. Кульчицький, В. Даниленко]. – С. 499–505.

⁵ *Киричук Ю.* Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч / Ю. Киричук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1992. – Вип. 28. – С. 67–72.

⁶ *Павлишин О.* Петрушевич Євген Омелянович / О. Павлишин // Енциклопедія історії України: у 10 т. / [редкол.: В. Смолій (голова) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 2011. – Т. 8: Па-прик. – С. 198–199.

⁷ *Максимчук І.* Нарис історії роду Петрушевичів / І. Максимчук. – Шикаго, 1967. – 428 с.

Джерельною основою дослідження є неопубліковані документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та матеріали періодичної преси, які розширюють уявлення про життя Євгена Петрушевича в еміграції після березня 1923 р.

Ухвала Ради послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. започаткувала новий етап громадсько-політичної діяльності Президента УНРади Євгена Петрушевича. Вищеназвані дослідники характеризують його як прихильника радянофільства. Зауважимо, що про “орієнтацію на Схід” він вперше задумався під час листування із Василем Панейком у 1919 р. і після виходу його праці “З'єдинені держави Європи”. Черговим етапом стала Генуезька конференція, після якої, вважаємо, зацікавлення цією орієнтацією вже стало виразнішим.

Зрештою, свій погляд на ситуацію після березня 1923 р. Є. Петрушевич оприлюднив в інтерв'ю 5 вересня 1923 р. американській “Свободі” (опубліковане 3 жовтня 1923 р.) та “Українському Прапорі” (опубліковане 24 листопада 1923 р.) на запитання “Скільки правди є в поголосках про договір, підписаний між урядом ЗУНР та Сов. Україною чи Росією?” відповів коротко: “Ніякого договору між урядом ЗУНР і УСРР не підписано”⁸. Проте на друге запитання цього тематичного блоку: “А як Ви особисто дивитесь на ролю яку могли б відіграти УССР у справі визволення Західної України?», зауважив: “До цього часу УССР ставилась прихильно до змагань ЗУНР визволитися з-під польської окупації й відзискати державну незалежність. Свідчить про це заява голови делегації совітських республік на мировій конференції у Раді й заява правительств УССР і Союзу Совітських Республік з приводу рішення Ради Амбасадорів... Яку ролю мала б УССР відіграти в справі визволення західноукраїнських земель у будучности, це залежить від того, наскільки її внутрішня еволюція піде в тім напрямі, що вона стає Піємонт для інших українських земель, і наскільки міжнародні та внутрішні відносини будуть такі, що вона зможе причинитись до визволення західноукраїнських земель з-під Польщі”⁹.

Незважаючи на негативну оцінку політики уряду ЗУНР з боку крайових політичних сил, зокрема Української народно-трудової партії (УНТП), Української радикальної партії (УРП), Української соціал-демократичної партії (УСДП), на запитання про припинення його діяльності: “Як Ви дивитесь на теперішнє правне становище уряду ЗУНР?”, Є. Петрушевич відповів: “Правне становище Уряду ЗУНР опирається на волі українського народу, висловленій через Українську Національну раду. Сього становища не може змінити ніяка постороння сила. Через те рішення Ради Амбасадорів з дня 14 березня 1923 р. як рішення посторонньої сили, не може мати для правного становища Уряду ЗУНР ніякого значіння. Коли б хто з українців признавав, що то рішення може мати вплив на правне становище уряду ЗУНР, то це означало, що той українець признає не волю українського народу, а волю головних держав Антанти”¹⁰.

Водночас Є. Петрушевич окреслив ставлення уряду ЗУНР до провідних держав. З одного боку, він констатував присвоєння державами Антанти права суверенності над українськими землями, що увійшли до ЗУНР, видання ними ряду актів (починаючи

⁸ Свобода. – 1923. – 3 жовтня.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

від згоди на польську окупацію від 25 червня 1919 р. і закінчуючи рішенням Ради послів держав Антанти від 14 березня 1923 р.), проти яких протестував уряд ЗУНР, називаючи їх “актами насильства”¹¹. З другого боку, не маючи змоги усунути польську окупацію власними збройними силами, уряд ЗУНР звертався за допомогою до держав Антанти, які, за словами Є. Петрушевича, “супроти українського народу мали обов’язок, а супроти Польщі – право це зробити”. На його думку, всі ці кроки уряду ЗУНР не означали суверенності держав Антанти над Східною Галичиною, а лише мали на меті допомогти суверенності ЗУНР¹².

Наголосимо, що Є. Петрушевич відкинув “деякі поголоски” про підписання договору між урядом ЗУНР та урядом УСРР чи РСФРР. Водночас Президент УНРади високо оцінив прихильність УСРР до змагань ЗУНР визволитися з-під польської окупації та здобути державну незалежність, про що свідчили заяви лідерів радянських республік. З’ясовуючи роль УСРР у майбутньому визволенні західноукраїнських земель, політик поставив її у залежність від її внутрішньої еволюції¹³.

Радянофільську орієнтацію Євгена Петрушевича підтримала Закордонна група УНТП у Відні, яка у зверненні до Народного комітету УНТП від 20 квітня 1923 р. визначила своєю політичною орієнтацією – Схід, хоча й не відкидала “власних сил народу і чужої, західної допомоги”. Щоправда, на думку НК УНТП, поклатися можна було на співпрацю тільки з Литвою, Білоруссю, Німеччиною, а також була можливість отримати допомогу від Англії, якщо б остання “уклала угоди із Совітами”¹⁴.

Таке рішення історик Сидір Ярославин пояснює низкою причин: “1. З уваги на беззглядну тодішню ситуацію нашого народу в Галичині з одного боку, а з другого боку, з уваги на великий розвиток усіх ділянок українського життя на Радянській Україні під час українізаційного курсу; 2. Сподіваючись тією акцією знову активізувати галицьку справу на міжнародному полі; 3. Уважаючи, що большевизм є хвилевим явищем та довго не вдержиться, а через те не встигне спричинити глибшої шкоди для української духовності”¹⁵.

Однак ніхто в краї не бажав навіть слухати Євгена Петрушевича та його прихильників у Відні та Берліні. 30 червня 1923 р. Народний комітет УНТП ухвалив резолюцію, у якій ствердив: “дотеперішній галицький уряд перестав існувати з днем 15 березня 1923 р.”, діяльність Закордонної групи партії у Відні було припинено¹⁶. 15 червня 1923 р. Загальна конференція ЗГ УНТП не погодилася із рішенням Народного з’їзду УНТП, особливо щодо територіальної автономії західноукраїнських земель, і закликала членів УНТП, вірних національно-державницькій партійній ідеології, підтримати державницьку програму партії¹⁷.

¹¹ Свобода. – 1923. – 3 жовтня.

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 75.

¹⁵ *Ярославин С.* Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 рр. / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – С. 78.

¹⁶ ЦДАІЛ України. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 21.

¹⁷ Там само. – Спр. 95. – Арк. 99.

Значна частина ЗГ УНТП увійшла до складу Комітету оборони західноукраїнських земель (КОЗУЗ), що намагався консолідувати політичний табір Західної України та еміграції. У своїх резолюціях “Про т. зв. “Всеукраїнський фронт” і “Всеукраїнський центр” КОЗУЗ відхилив ідею “всеукраїнського фронту”, наголосивши: “До соборности мусимо йти іншими дорogaми, як досі йшли – не від уросеної фантастичної цілості до часті, тільки від частей до цілості, рахуючись з конкретними обставинами життя”¹⁸. Незважаючи на безрезультатність започаткованої консолідаційної акції, КОЗУЗ мав великий вплив на політичні відносини у краї. Один із його діячів – Андрій Жук, серед причин невдач Комітету назвав те, що хоча між Комітетом і президентом д-ром Євгеном Петрушевичем і не було відвертої ворожнечі, але були розбіжності в поглядах і методах роботи¹⁹.

У краї на протигагу автономістам утворилася Незалежна група УНТП – союзниця ЗГ УНТП, яка активно дискутувала з Народним Комітетом УНТП, виступаючи за перегляд програми і тактики партії. Тиск Незалежної групи на лідерів автономістів призвів до того, що у грудні 1923 р. голова партії Володимир Охримович відмовився від керівництва, а до управи партії увійшли незалежники Олександр Стефанович, Павло Евин, Степан Біляк²⁰.

У програмі, яка складалася зі семи розділів, члени Незалежної групи наголосили, що “УНТП стоїть на становищі Соборної Української Самостійної Держави” та визначили її основою політичного курсу партії. На відміну від ухвали травневого (1923) з’їзду, незалежники заперечили “можливість добровільно визнати панування чужої нації на українській землі навіть на перехідний період”. Єдиним представником волі народу члени Незалежної групи вважали Українську Національну Раду, діяльність якої необхідно відновити і доповнити її представниками Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Для політичної роботи за кордоном (дипломатичної, пропагандистської та ін.) запропоновано утримувати закордонне представництво. Вплив процесів у радянській Україні та ідей КОЗУЗ помітний у пункті програми, в якому йдеться про те, що “природною базою і могутнім та рішачим чинником у якнайскорішому і повному завершенню будівлі нашої держави є сам український народ, зорганізований в національний державний організм, без огляду на форму правління”²¹.

Пішовши на компроміс, 21 квітня 1924 р. з’їзд трудовиків скасував свою автономістську резолюцію, підкресливши державницьку платформу партії. УНТП підтримала ідею створення політичного центру в Західній Україні – Верховної Ради – для єдиного зорганізованого керування оборонної державотворчої і визвольної акції українського народу на наших землях, та для найтіснішого об’єднання всіх українських державницьких партій і угруповань. Трудовики заявили про доцільність національно-політичного представництва за кордоном. На їхню думку, склад представництва необхідно обговорити з іншими українськими партіями і Українською парламентською репрезентацією (УПР). Щодо радянської України, то, на відміну від радикалів, з’їзд із задоволенням констатував “великі поступі українського народу Наддніпрянщини

¹⁸ ААН, MSZ. – Sygn. 2247. – S. 138.

¹⁹ Діло. – 1923. – 24 листопада.

²⁰ Там само. – 19 грудня.

²¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 392. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 104; Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 98. – Арк. 7.

в напрямі розбудови свого національно-державного життя” і висловив переконання “в рішеннях волю золотoverхого Києва відносно долі пошматованих кордонами українських земель”²².

Основний напрям діяльності Євгена Петрушевича у 1920-х – на початку 1930-х роках – у формі різноманітних протестів до Ліги Націй, інших міжнародних організацій, нот, заяв із вимогами: а) визнання провідними державами світу права українців Західної України на самовизначення; б) перегляду (ліквідації) рішення Ради послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. Наприклад, Президент УНРади 1 вересня 1923 р. направив звернення до Ліги Націй; 16 червня 1924 р. направив ноту до Ліги Націй у справі українських політичних емігрантів, зокрема судового переслідування Ярослава Селезінки; 1 вересня 1924 р. – меморіал до Генеральної Асамблеї Ліги Націй у Женеві щодо становища українських земель під Польщею; 27 березня 1925 р. – спеціальну ноту урядам європейських держав та в Лігу Націй про необхідність ревізії кордонів Польщі. Майже щороку Євген Петрушевич (разом зі своїм оточенням) готував і надсилав подібні документи до 1931 р. включно. Проте відповідної реакції (зрештою як на протести УНДО, УНР) з боку Ліги Націй не отримано. Лише урядам Другої Речі Посполитої час від часу органи Ліги Націй робили зауваження щодо дотримання міжнародного законодавства у сфері охорони прав національних меншин.

Перебуваючи у Берліні, Євген Петрушевич спілкувався з обмеженим колом громадсько-політичних діячів краю. Григорій Микитей, який у 1923–1924 рр. перебував у Відні, одним з перших інформував 8 травня 1924 р. про резолюції Народного З’їзду УНТП у квітні 1924 р. (їх повинен був надіслати Аркадій Малецький)²³. У листі Г. Микитей також повідомляв, що інформатором німецьких кіл про Комітет політичної еміграції віденські діячі вважають Ярослава Біберовича²⁴. За його словами, Відень відвідав єпископ Коциловський і, зустрічаючись з колишніми діячами ЗУНР в екзилі, просив не повертатися в Галичину. “Ми там, – говорив Коциловський, – легше дихаємо, як чуємо, що панове мають вільні руки за кордоном”²⁵.

Також єпископ Коциловський інформував про “настрої” в краї, підкресливши, що Президент УНРади ЗУНР “мимо кампанії “автономістів” задержали серед інтелігенції і селянства подальше свою популярність”²⁶. Інформував він і про акцію Перфецький–Жук–Коссак (очевидно, про Комітет оборони західноукраїнських земель – *І. С.*): “То остільки справа прояснюється, що Коссак мабуть виходив у посла Михайла Левицького якусь “підмогу” на видавництво, на разі на одну книжку, бо з Вітикової “Нової Громади” невдоволені. Крім того Перфецький притягує фінансові сили в особах Юльця Б. [Юлія Бачинського – *І. С.*] і Мирона Гаврисевича. До центру нашого в Берліні будуть ставитися льояльно, оскільки його орієнтація буде на Схід – коли б вона змінилася, тоді вони виступили б з критикою”²⁷.

²² ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2606. – Арк. 1 зв.

²³ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 134. – Арк. 13.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – Арк. 16–17.

У Берліні найтісніше з Є. Петрушевичем в середині 1920-х років співпрацювали Михайло Лозинський, Володимир Бандрівський, Іван Проць, Роман Перфецький, Юліан Бачинський, Андрій Жук. Проте наприкінці 1924 р. від співпраці відійшов Михайло Лозинський, а в другій половині 1920-х років – Роман Перфецький та Андрій Жук.

Найкоротшою була співпраця з Михайлом Лозинським. Перед осінньою сесією Ліги Націй (1924) Євген Петрушевич через М. Лозинського, видав “вказівки для краю й Америки”²⁸. У документі вказано, що управи політичних партій, Українська парламентська репрезентація (УПР), громадські організації і товариства повинні підготувати до Ліги Націй меморіали, в яких підкреслити: 1) невиконання Другою Річчю Посполитою міжнародних зобов’язань про автономію Галичини; 2) відсутність системи охорони прав українського народу у Польщі²⁹. Водночас у них потрібно було зазначити основні вимоги: а) ревізію рішення Ради послів держав Антанти від 15 березня 1923 р.; б) реалізацію українцями права на самовизначення³⁰. Такі ж меморіали мали надіслати українські організації США до Ліги Націй; українські організації Канади до уряду цієї держави, щоб поставити згадані питання на зборах Ліги Націй. Подібну до звернення канадських українців петицію повинні були надіслати українські організації до урядів держав Південної Америки³¹.

Водночас М. Лозинський і Є. Петрушевич слушно запитували крайових політиків: “Чи ставити на час оставання під Польщею конкретне домагання міжнародньо загарантованої територіяльної автономії як мінімальної [вимоги – *І. С.*] – над сим треба застановитися. До міжнародніх чинників се промовляло би, але зате в краю готово пошкодити”³². У безпосередніх контактах з представниками Англії, Франції та ін. держав доцільно виступати з проектом тимчасової охорони українців в Польщі³³ [за зразком моделі охорони національних меншин – *І. С.*].

Білоруси і литовці, які проживали у Польщі, за рекомендацією Є. Петрушевича і М. Лозинського, мали б провести аналогічну українській пропагандистську кампанію “в дусі своїх максимальних і мінімальних домагань”³⁴. Підсумовуючи дані “Вказівки”, її автори вважали необхідним провести активну пропагандистську акцію на вересневих (1924) зборах Ліги Націй, що полегшило б роботу впродовж наступного року в Раді Ліги Націй, і на зборах Ліги Націй (1925) дозволило б отримати реальні здобутки³⁵.

Широкий публічний резонанс отримав конфлікт Є. Петрушевича з М. Лозинським наприкінці 1924 р. У 1925 р. редакція “Нового Часу” звернулася до М. Лозинського з проханням пояснити конфлікт і поділитися міркуваннями про закордонне заступництво й акцію на міжнародній арені. Він радо відгукнувся на бажання редакції і подякував їй за нагоду “представити широким кругам громадянства справу, про

²⁸ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 134. – Арк. 17.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – Арк. 16.

³¹ Там само. – Арк. 17.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само.

яку... ходить стільки ріжних поголосок”³⁶. Політик зупинився на найважливіших моментах взаємин з Є. Петрушевичем, зауваживши: “Конфлікт зродився наслідком кризи, в якій знаходиться справа закордонного заступництва. Не є він особистою справою осіб, які в нім виступають, а питанням, яке обходить громадянство. Він являється одним доказом більше, що згаданій кризі політичні круги в краю повинні якнайшвидше покласти кінець”³⁷.

М. Лозинський передусім схарактеризував ставлення політичних сил уряду ЗУНР до рішення Ради послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. і після. У другій половині березня 1923 р., за його словами, Є. Петрушевич “остов тільки з титулом, позбавлений майже зовсім політичної основи”³⁸. У такій ситуації (“після ліквідації дотеперішного Уряду”) М. Лозинський “рішився стати співробітником Євгена Петрушевича”³⁹. Причину цього він детально пояснив, характеризуючи взаємини з Є. Петрушевичем із 1919 р. Він був радий його відкликанню в грудні 1919 р. з Парижа як заступника державного секретаря закордонних справ в період переговорів про польсько-українське перемир’я, хоча не розумів, чому відкликання відбулося на вимогу Василя Панейка. “Саме відкликання, – на його думку, – прийшло в пору, бо в тодішніх політичних відносинах мені нічого було робити на урядовім становищі в Парижі. Наслідком розриву між Головним Отаманом Петлюрою і Пр[езидентом] Петрушевичем розпалася також париська Делегація Української Народньої Республіки, в яку я входив, на Наддніпрянську з орієнтацією на Польщу під проводом гр[афа] Тишкевича і Галицьку з орієнтацією на Денікіна під проводом п. Панейка, який з п. Моркотуном заложив був “Український Національний Комітет” під покровом російських протибольшевицьких кругів. Ні з одними, ні з другими мені не було по дорозі і тому – повторюю – відкликання прийшло в пору”⁴⁰.

Влітку 1920 р., за словами М. Лозинського, Є. Петрушевич відвернувся від денікінців, розійшовся з В. Панейком, утворив у Відні уряд Президента УНРади і поставив завдання добиватися незалежності Галичини, спираючись на мирні договори Паризької мирної конференції. Восени того ж року Є. Петрушевич звернувся до М. Лозинського з проханням підготувати другий том “Кривавої Книги”, на що останній погодився⁴¹.

Виконуючи прохання Є. Петрушевича, у червні 1921 р. М. Лозинський також написав брошуру, призначену для пропаганди на міжнародній арені, “Pour l’indépendance de la Galicie”. Тоді ж він просив пропагувати в американській “Свободі” справу фінансової допомоги віденському урядові. Так, ці події сприяли встановленню відносин політичного співробітництва між Є. Петрушевичем і М. Лозинським. Після 15 березня 1923 р. ініціатива співпраці настирливо виходила від Є. Петрушевича, адже політичні сили краю все активніше його критикували⁴².

³⁶ *Лозинський М.* Моє співробітництво з Президентом Петрушевичем / М. Лозинський. – Львів, 1925. – С. 3.

³⁷ Там само. – С. 4.

³⁸ Там само. – С. 6.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. – С. 7–8.

⁴¹ Там само. – С. 9.

⁴² Там само.

Зауважимо, що в цей період М. Лозинський достатньо критично, за його словами, ставився до особи Є. Петрушевича та його політики: “Щодо особи – През. Петрушевичеві не доставало того, що робить політичних провідників цінними незалежно від їх провідного становища. Візьмім прим. Масарика: він як професор, учений, публіцист, політик має свою особисту цінність незалежно від того чи іншого політичного становища, яке він в даний момент займав би. Подібно – проф. Грушевський. Таких примірів можна би навести безліч. Нічого з тих особистих цінностей немає Пр. Петрушевич, який коли обмежимося на чисте політичне поле – ані як агітатор і організатор, ані як парламентарист і державний муж чимсь особливим не відзначився... Щодо політики През. Петрушевича – можна було їй закинути, що не старалася крім Галичини обняти також інших українських земель, які знаходилися під Польщею; що запустила до того, що між краєм і Урядом наростили щораз більші непорозуміння; вкінці найважливіше, що не числилася також з невдачею і не підготувала краю до відповідної політики на той випадок”⁴³. Ці ж закиди М. Лозинський адресував крайовим політикам. Вважаємо, що особисті амбіції Євгена Петрушевича стали на перешкоді співпраці.

Невдоволений діяльністю Є. Петрушевича був й Осип Назарук. 1 серпня 1923 р. він надіслав політику листа, в якому розкритикував діяльність його та уряду ЗУНР в еміграції. Своїми міркуваннями він поділився з В’ячеславом Липинським. У листі до В. Липинського від 14 серпня 1923 р. він підтримав тезу редактора “Хліборобської України” про “деструктивність Галицького Уряду”: “Отож можу Вам подати до відома, що Ваше предвиджування справджується надзвичайно сильно: деструктивність уже проявилася в дуже сильній формі. Виходу з неї просто не бачу. В залученню пересилаю Вам відпис мого, немов прощального листа до Президента Є. Петрушевича, якого я писав я з тяжким серцем – не тому, щоб вірив іще в можливість повернення справи на кращий шлях, а відходив від неї, але тому, що навіть гарної смерті не приготувала собі ся українська влада, що в своїм поведенню стає точно подібною до петлюрівської... З листа побачите, які упокорення приходилося мені витерпіти мовчки (на зовні, бо в нутрі я кричав) при тій владі. Думаю, що з хвилию, коли вона опущена буквально всіми організованими групами галицької суспільності, перестала бути владою. На днях прийшло повідомлення, що й національно-демократична партія уважає вже цей уряд неіснуючим. Значить – кінець. А все таки ся влада проявила, mimo всего, розмірно найменше хаосу. І тому жаль, що вона так кінчиться”⁴⁴.

Пізніше, 17 грудня 1923 р. О. Назарук у розлоному листі до В. Липинського детальніше схарактеризував Є. Петрушевича. “Що Президент Петрушевич дав одставку К. Левицькому і Жукови – зробив добре, – відзначав він. – Що аргументував се їх консерватизмом, зробив гупо і несмачно, вже тому, що він сам ні на крихту не різниться від них. Тай кого він тим “підійде”, що, мовляв, “консерватистів нагнав”? Большевики мають дивно гострий нюх, про що я особисто мав нагоду нераз переконатися – і тому їх напевно не підійде. А коли так, то для кого ці хитрування? Се оден з дуже численних доказів абсолюту наївності, який сидить у тій людині, котру

⁴³ *Лозинський М.* Моє співробітництво... – С. 11–12.

⁴⁴ [Лист О. Назарука до В. Липинського від 14.08.1923] // В’ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії. – Філядельфія, 1976. – Т. 7: Листи Осипа Назарука до В’ячеслава Липинського. – С. 11.

химерний припадок висунув на верх у такім бурхливім часі. Потомок дуже старої священничої родини, котра час до часу видавала велетнів праці (чи Ви знаєте Антона Петрушевича, автора великанських, хоч і перестарілих, та все таки цінних археологічних, історичних, лінгвістичних і т.д. праць?) якби для тим певнішого оправдання своєї загальної лінії (лінівства) й блаженного оптимізму, не творчого. Знаю його ще з-перед війни, бо я був у його адвокатській канцелярії два роки заступником його. Він не втручався до нічого. Фаху свого не любив і не знав. Фінанси його були в страшнім стані, хоч мав великі доходи, як на ті часи. Канцелярія приносила і посольська платня приносила. Раз-у-раз судово переслідували його вірителі⁴⁵.

Водночас Осип Назарук бачив й позитивні сторони у роботі Є. Петрушевича: “Дно в нім було добре: робив вражіння чесної людини і з тактом. Але на віча не їздив, тільки дуже рідко, не читав нічого, крім газет і романів (з жінкою, котру любив). За всі роки нашого знайомства (десять років!) чув я від нього тільки один вислів, який нагадує думку: “Я еволюціоніст”⁴⁶. Проте в оцінці громадсько-політичної діяльності Є. Петрушевича критика переважала: “Словом – се людина, яка має тільки індивідуальність формалістики (виступу, репрезентативності). Се й винесло його між недбалими на форми українцями. Друга його риса – впертість, котра якийсь час робить вражіння енергійности. Винесення його на чоло нації (бо Петлюра не був на чолі навіть тоді, як був на устах усіх – за маленький і немає навіть індивідуальности формалістичної) закрутило йому в голові; треба признати, що пізніше ніж Петлюрі. У Петлюри хвороба цезаризму (без сили, бо коби вона була бодай при силі!) проявляється гостро вже в Кам’янці. У Петрушевича щойно у Відні. Не терпів аргументації”⁴⁷. Проте, зауважимо, в оцінках М. Лозинського і О. Назарука можливі були особисті непорозуміння: сину Михайла Лозинського Є. Петрушевич не надіслав матеріальної допомоги, а Осипа Назарука – звільнено з посади в серпні 1923 р. як “збирача коштів” в Канаді і США для потреб краю.

У той час, коли політичні сили Західної України вели переговори з Є. Петрушевичем щодо політичного представництва за кордоном, в оточенні Президента УНРади створено план Політичного Центру Західної України (ПЦЗУ) та його колегії. У підготовленому Романом Перфецьким статуті ПЦЗУ визначено його політичну платформу: “Політичну основу діяльності Центра становлять акти проголошення на західноукраїнських землях і здійснення на них української державности, на актах проголошення злуки обох українських держав та на заявах відповідних західноукраїнських політичних чинників всіх трьох займанщин: з одної сторони – про спільність національно-політичних інтересів північно-західних земель з Східною Галичиною, а з другої сторони – про необхідність якнайскоршого визволення всієї Західної України з-під чужого панування і здійснення актів злуки без огляду на державний і суспільно-політичний устрій матірнього пня нашого народу в хвилі злуки”⁴⁸.

Отже, завдання ПЦЗУ передбачали: 1) підготовку всіма можливими способами й засобами якнайшвидшого визволення західноукраїнських земель та підтримку на них відцентрових акцій українських політичних сил; 2) пропаганду перед світовим

⁴⁵ [Лист О. Назарука до В. Липинського від 17.12.1923] // Там само. – С. 34.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. – С. 34.

⁴⁸ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 12.

співтовариством необхідності визволення Західної України та здійснення права на самостійне державне життя у злуці з рештою українського народу в об'єднаній українській державі; 3) ведення цієї визвольної акції “в опертю о ті реальні політичні і боєві сили в першій мірі українського Сходу, які не приймають тих всіх актів, зречень і рішень, на яких спирається поневолення Західної України, зг[лядно] становлять собі за ціль допомогти до повного її визволення”⁴⁹.

Статут визначав, що до ПЦЗУ входили Президент УНРади Є. Петрушевич та тимчасова Колегія Центру під його проводом, до якої входили б запрошені президентом УНРади особи. Останній мав репрезентувати ПЦЗУ на міжнародній арені, проводити колегії, призначати її членів після відповідних рішень колегії і політичних організацій Західної України, які поділяли платформу ПЦЗУ; мав верховний провід над “технічною, підпільною організацією (ЗУНРО)”. Колегія ПЦЗУ визначала тактику центру в межах її платформи, у справах закордонної політики і пропаганди, взаємин з політичними силами краю та закордону, розглядала фінансові питання “технічної підпільної акції”. Вона уконституїювалася вибором генерального секретаря та референтів окремих справ. Генеральний секретар мав допомагати у виконанні ухвал Центру, очолювати канцелярію під час відсутності Президента УНРади й проводити засідання Колегії.

На засіданні колегії ПЦЗУ 26 червня 1926 р. учасники розпочали дискусію навколо установчих документів, зокрема розподілу повноважень Президента УНРади та Колегії. У ній узяли участь Євген Петрушевич, Роман Перфецький, Володимир Бандрівський. Останній запропонував законопроект статуту Р. Перфецького, у якому Колегія мала статус дорадчого органу ПЦЗУ. Усі зміни, запропоновані Володимиром Бандрівським, були направлені на зміцнення позицій Є. Петрушевича. Президент УНРади в промові зазначив, що не підтримував ідеї створення Колегії, а лише виступав за колегіальне ухвалення рішень⁵⁰.

На цьому ж засіданні також обговорено проблему стосунків з УНДО та іншими політичними силами Західної України. Є. Петрушевич неодноразово вів переговори у справі закордонного представництва з головою УНДО в 1925 – на початку 1926 рр. Він заявив про розмову з Дмитром Левицьким, який дав згоду на створення ПЦЗУ за допомогою УНДО та підготовку відповідного проекту. Проте, за словами Є. Петрушевича, “УНДО запропонувало відтак одиничну систему і поставило при тім неможливу для прийняття конструкцію представництва, а по нашій далекодучій в концесіях контрпропозицій видало відоме рішення”. Президент УНРади пропонував створити міжпартійну установу в краї, яка б уможливила створення Центру. Однак реальні міжпартійні взаємини середини 20-х років у Західній Україні не давали надій на створення такої установи⁵¹.

Інший варіант – створення ПЦЗУ Президентом УНРади за взірцем екзильного уряду з уповноваженими за підтримки Міжпартійної Ради – Є. Петрушевич уважав “фікцією”, оскільки не мав підтримки жодної партії, за винятком радянофільської групи в УНДО. За цих умов політик запропонував ще один варіант створення Центру: “В мене є права і обов’язки надані мені УНРадою і для виконання сих обов’язків

⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 15.

⁵⁰ Там само. – Арк. 17.

⁵¹ Там само. – Арк. 18.

можна би видати відповідний регулямін про внутрішнє наше життя, діловодство, себто оформити наш Центр (чи се відповідна назва – се питаннє?)”. Проект Статуту Романа Перфецького він вважав таким, що обмежував права Президента УНРади.

У відповідь Р. Перфецький заглибився в історію цієї проблеми: “Після березня 1923 р. у Відні була підписана угода (очевидно, із закордонною УНРадою. – *І. С.*), в якій зазначалось створення колегіальної установи при президентові”. Перед виїздом з Відня Роман Перфецький запропонував проект її статуту, який складався з трьох пунктів: “Перший стверджував необхідність такої розбудови Закордонного Центру, щоби він спирався на державницьких краєвих політичних чинниках, та полишав усталене взаємовідношення між Президентом, Колегією і згаданими чинниками майбутній установи; другий уступ стверджував, що Сучасний Закордонний Центр має становити Президент УНРади і діюча при нім і під його проводом Тимчасова Колегія Західної України; третій уступ постановив, що до часу створення у краю міжпартійної установи становити має НК УНТП в титулу уділення Президентові повновласти краєвий чинник для установлювання витичних ліній західноукраїнської політики”⁵². На перші два пункти Президент погодився.

Після приїзду Є. Петрушевича до Берліна розпочалися безпосередні переговори з УНДО. Після них Р. Перфецький запропонував створення Центру на умовах вищезгаданої віденської угоди 1923 р. Він закликав якнайшвидше створити “громадянську основу для нашого центра, опертися на відповідних організаціях і при їх помочи приєднувати собі щораз ширші шари суспільности”, пропонував для послуг Центру очолюваний ним КОЗУЗ із видавництвом “Об’єднання”. Проте президент УНРади не підтримав цієї пропозиції.

На наступному засіданні Колегії ПЦЗУ 7 липня 1926 р. Р. Перфецький запропонував новий проект статуту Центру з урахуванням пропозицій попереднього обговорення. Є. Петрушевич, погоджуючись в основному з новим проектом статуту, заявив: “Тепер однак ясним є що створення Центру при помочи краєвих чинників не є до переведення, отже лишається лише ведення акції за кордоном тільки з сего титулу, який маю – себто від президента УНРади і в його волі”. Він підтвердив політичну платформу своєї діяльності – “визволення західноукраїнських земель і здійснення на них нашої державности. Ясним також є якими дорогами має іти наша робота в міру фондів”⁵³.

Тимчасова колегія ПЦЗУ все ж шукала підтримки політичних партій Західної України. На її засіданні 23 липня 1923 р. Є. Петрушевич проінформував про переговори з головою “Селянського Союзу” Максимом Чучмаєм і підтвердив спільність основ цієї партії із центром. М. Чучмай, за словами Є. Петрушевича, заявив: “судячи по «Раді», її платформа вповні для нас приемлема і або най вона як найскорше виступить з УНДА та створить на своїй платформі нову партію ще в час до виборів, які відбудуться уже в лютім, або най опанує провід УНДА. Тоді ми готові би кооперуватися з нею”⁵⁴. Також Селянський союз був готовий підтримати Берлінський Центр і відбути спільний з’їзд Центру, Селянського союзу та Незалежної групи.

⁵² ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 19.

⁵³ Там само. – Арк. 20–21.

⁵⁴ Там само. – Арк. 21.

УНДО не сприймало платформи ПЦЗУ. Лідери останнього вважали, що відмінності ідеологічного й тактичного характеру варто шукати в процесі створення УНДО, а саме – входженням до нього членів УПНР. Прихильники ПЦЗУ підкреслювали, що “сі ріжницї полягають головно на тім, що наш Центр, маючи за обов’язок ведення західноукраїнської визвольної політики, бере за основу всіх своїх змагань і заходів акти проголошення на західноукраїнських землях нашої власної державності і акти злуки обох Україн, а здійснення проголошення Актів злуки не ставляє в залежність від того чи другого устрою матірнього пня Великої України. Дотично сего переважного питання виходить імено наш центр з сего заложення, що для якнайскоршого, в першій мірі визволення наших західноукраїнських земель, мусить бути нам притягнена до помочі кождочасно існуюча на Придніпров’ю реальна українська політична сила”⁵⁵.

Отже, діалог між крайовими й еміграційними політичними силами Західної України щодо пошуку моделі закордонного представництва виявився нерезультативним. Крайові політичні сили, передусім УНДО, особливо після виборів до польського сейму та сенату 1928 р. і створення Української парламентської репрезентації, не могли погодитися на запропоновану модель радянськи налаштованого Є. Петрушевича. Водночас еміграційні політичні сили не вірили в можливість формування закордонного представництва крайовими політичними силами через недостатність досвіду, зв’язків з лідерами європейських держав і брак фінансових засобів.

Аналіз взаємин голови екзильного уряду ЗУНР і уряду УСРР, дає всі підстави погодитися із твердженнями, пануючими в сучасній українській історіографії, про деяку недовіру радянського керівництва до Є. Петрушевича. Зокрема, постанова політбюро ЦК КП(б)У на інформацію В. Балицького від 7 квітня 1924 р. відхилила пропозицію Євгена Коновальця та Євгена Петрушевича про їх субсидювання. Вирішено “переговори щодо цього під різними приводами відкладати, а для цього запропонувати їм надати детальну інформацію про свої потреби”. Цією ж постановою секретаріатові доручено призначити конкретну особу “для роботи в Галичині”. Основну ставку уряд УСРР, ЦК КП(б)У та виконком Комінтерну робили здебільшого на створення в Західній Україні легальної робітничо-селянської партії⁵⁶.

Радник повноважного представництва СРСР у Варшаві Михайло Лебединець виступав також посередником між “радянцями” УНДО та радянським урядом. Він був незадоволений поразкою групи “Рада” на II з’їзді партії. Пояснюючи причини краху, у листі від 29 листопада 1926 р. уповноваженому НКЗС в УСРР Шліхтерові, він наголосив: а) угодовство УНДО “не прийняло ще і так швидко не прийме (принаймні) до того часу, як ундівські депутати не засядуть на посольських сеймових кріслах характеру засідання з поляками до одного столу для дружньої бесіди”; б) “радівці” не могли переломити ворожій налаштованості до себе з’їзду, бо для членів УНДО [орієнтація на УСРР. – *І. С.*] була чимось далеким, а тому малореальним; в) роботою групи “Рада” керовано, як вам відомо, із-поза краю [*Є. Петрушевичем – І. С.*]. Кошти на неї йшли звідтіля ж. Таке далеке, позакордонне керівництво не могло не

⁵⁵ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 22.

⁵⁶ *Зайцев Ю.* “Орієнтація на Схід” в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-ті рр.) / *О. Зайцев* // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня 1999. Доповіді та повідомлення. Історія. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 2: XX століття. – С. 10.

бути заслабим і все спізнюючимся. Також одірване воно було від місцевого ґрунту, настроїв, розрахунків”⁵⁷.

План подальшої співпраці з “радянівцями” М. Лебединець виклав у восьми пунктах: “1) перенести керуючу групою роботу до краю; 2) до краю також перенести і кошти на цю роботу; 3) групі “радянівців” не виходити з УНДО, а залишитися в ньому; 4) зв’язатися з масами у Львові і на провінції; 5) продовжувати видання “Ради” не анонімами, а під власними підписами – це спопуляризує проводирів групи; 6) коли б ЦК УНДО наказало навіть зачинити “Раду”, із партії не виходити. “Раду” ж передати “безпартійним”, натякаючи в широкіх масштабах (де можна), що передача – примусова фікція; 7) узяти в “Раді” тон речової [змістовної – І. С.] критики; 8) нарада вважає, що коли і надалі з “радівцями зостанеться так, як було доси (Берлін) – на роботу шкода і сил, і грошей, бо толку з неї не буде”⁵⁸. Однак процеси у радянофільській групі УНДО розвивалися не за сценарієм М. Лебединця.

Спробу створити власну політичну організацію петрушевичівці-“радянівці” обґрунтовували тим, що провід УНДО відійшов від засад політичної платформи, зокрема став на антирадянські позиції. У статті “Нова стадія старих спорів”, опублікованій 1 квітня 1927 р. в газеті “Український прапор”, стверджено факт розколу в УНДО й обґрунтовано необхідність відновити колишню Трудову партію, організаційним центром якої виступала “Рада”. Головною засадою політичної платформи нової партії стала теза про об’єднання західноукраїнських земель із радянської Україною, що розуміли, як “об’єднання двох державних одиниць на засаді тих чи інших правно-державних умов, оскільки Велика об’єднана Україна з причин географічних, історико-політичних і економічних може виникнути лише як держава федераційна в союзі з іншими державами, які повстали на руїнах царської Росії”⁵⁹.

У другій половині 1920-х років Євген Петрушевич, де-факто, втратив вплив на громадсько-політичні процеси в Галичині. Водночас “американські канали допомоги” в основному були перекриті для Є. Петрушевича. УПП в цей період, як і всі комуністичні сили Західної України, переживала глибоку кризу й опинилася на маргінесі політичного життя.

Зрештою, сам Є. Петрушевич поверхово орієнтувався в подіях, що відбувалися в Галичині і на Наддніпрянщині в другій половині 1920-х – на початку 1930-х років. На сьогодні незрозуміло, чому Є. Петрушевич не бачив тих виразних змін, що відбувалися в УСРР. Чи міг би, скажімо, будь-який інший західноукраїнський політик 30 квітня 1932 р. надіслати привітальну телеграму в УСРР такого змісту: “Шлю щирі побажання в день відкриття Дніпрельстану, цього переможного епохального досягнення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Хай Дніпробуд разом з усією розквітаючою індустрією Радянської України допомогли ростові добробуту українських трудящих мас і заприятенних з ними народів і хай він прискорить національне й соціальне визволення поневоленої Західної України”⁶⁰. У тому ж 1932 році “Український прапор” Є. Петрушевича опублікував доповідь про більшовицьке

⁵⁷ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 25.

⁵⁸ Там само. – Арк. 26.

⁵⁹ Український прапор. – 1927. – 1 квітня.

⁶⁰ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 135. – Арк. 18.

розв'язання національного питання на XI Всеукраїнському з'їзді Рад під назвою: “УСРР – Піємонт українських трудящих мас”⁶¹.

Український політикум Західної України “забув” Є. Петрушевича в середині та другій половині 1930-х років. Про це у листі до Євгена Петрушевича 1 червня 1938 р. написав найвідданіший з його оточення – Володимир Бандрівський, вітаючи його з 75-річчям: “В день уродин прийміть ласкаво, достойний Пане Президенте, мої найсердечніші побажання здоровля, сили і всякого іншого добра та одночасно прийміть від мене одне прохання: віднесіться з погідністю і усміхом до того, що Ваше сімдесятп'ятьліття не святкується українським народом так, як це наказує національна свідомість й гідність. Роздумувався над тим і прийшов до висновку: не святкують тепер, але святкувати будуть. Вложений на Вас народом важкий обов'язок сповнили і виконуете серед найбільш несприятливих умовин безвпинно, послідовно, безкористовно, гідно, жертвенно”⁶².

Згадав Президента УНРади лише в 1938 р. Дмитро Паліїв – очільник Фрону Національної Єдності (ФНЄ), який в 1920-х роках нищівно критикував його погляди. Визнавши свої помилки, лідер ФНЄ, заради своїх амбіцій, переконав хворого Є. Петрушевича написати політичний заповіт: “Для продовження традиції української влади на території, що колись становила область УНР, передаю, на випадок моєї смерти, ці повновасти, які я одержав від Української Національної Ради в 1919 р. – Політичній Колегії в складі д-ра Костя Левицького, ред. Дмитра Паліїва, інт. Андрія Палія і п. Сильвестра Герасимовича.

Моєю волею є, щоб Політична Колегія використовувала передані їй повновасти на добро і користь української справи і української нації”⁶³.

Після 1933 р. політик лише споглядав за змінами міжнародної ситуації в світі, за позицією СРСР і УСРР. Напередодні Другої світової війни його прихильність була на боці Німеччини та Італії. Про це свідчить лист від 22 листопада 1938 р. “до всевітлого, автономного уряду Підкарпатської України на руки Впр. Отця Волошина в Густі”: “Радіючи, з одного боку, що вдалось завдяки попертю двох великих державних мужів Європи і склонности нового уряду Чесько-Словацької Держави, вибороти автономію і державну рівноправність, а сумуючи з другого боку, що значна часть нашої землі Коріятовичів приділена Угорщині, вітаю Вас Високоповажний Отче Прем'єре і просимо переказати мої якнайсердечніші побажання для успіху в дальній праці для добра Батьківщини. Затривожений одначе послідними подіями і загрозами з боку Польщі і Мадярщини прохаю дуже, коли тільки можливо, приїхати особисто до Берліна, або разом з В. Паном міністром Реваєм, або взагалі вислати бодай самого Пана Міністра Ревая, щоби з чільними колами в Берліні обговорити ситуацію і зробити все, що необхідне”⁶⁴. На жаль, не вдалось віднайти матеріалів документів, які би дали можливість схарактеризувати погляди Є. Петрушевича напередодні та в перший рік Другої світової війни.

⁶¹ Український прапор. – 1932. – 14 квітня.

⁶² ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 146. – Арк. 39.

⁶³ Там само. – Арк. 58.

⁶⁴ Там само. – Арк. 59.

Помер Євген Петрушевич 29 серпня 1940 р. в Берліні. 1 листопада 2002 р. прах Євгена Петрушевича перепоховано на Личаківському цвинтарі у Львові.

Отже, 1923–1940 рр. – важливий період життєвого шляху політика. Але цей еміграційний період був менше насиченим яскравими подіями у порівнянні з 60-річним періодом діяльності. На еміграції він був активним до початку 1930-х років, намагався бути потрібним у розв’язанні українського питання. Проте без підтримки краю він став одинаком-політиком разом зі своїм нечисельним оточенням. Його акції на міжнародній арені, як і крайових політичних сил Західної України, не могли в міжвоєнний період ХХ ст. бути результативними. Радянофільство, особливо наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, не було зрозумілим для західноукраїнського політикуму і, фактично, спричинило його ізоляцію як в краї, так і на еміграції в 1930-х роках.

Игорь Соляр. Евгений Петрушевич в 1923–1940 гг.: попытка политического портрета

Охарактеризовано особенности общественно-политической деятельности Евгения Петрушевича в 1920–30-х гг. Особенное внимание уделено эволюции его политических взглядов, отношений его Государственного центра с краем, контакты ведущего украинского политика с известными деятелями, в частности с О. Назаруком та М.Лозинским. Акцентируется на поддержке Е. Петрушевича “ориентации на Восток”; прослежено его контакты с советским правительством Украины.

Ключевые слова: Евгений Петрушевич, эмиграция, общественно-политическая деятельность, политическое мировоззрение.

Ihor Soliar. Yevhen Petrushevych in 1923–1940: attempt at political portrait

Peculiarities of socio-political activities of Yevhen Petrushevych in 1920s–1930s are characterized; particular attention is paid to the evolution of his political views, relations of his State Center with the Ukrainian mainland, contacts of this leading Ukrainian politician with famous activists, including O.Nazaruk, and M.Lozytsky. The author underlines the support of Ye. Petrushevych for “the orientation towards East”, traces his contacts with the Soviet governments.

Key words: Yevhen Petrushevych, emigration, socio-political activities, political worldview.